

641.091

Ismeretlen
APÁTSÁGOK

23.VIII.16

641.091

Bunji'ay

III.

~~Hung.~~

~~29/10~~

A

(Különle

NYOM

ISMERETLEN

APÁTSÁGOK.

(Történeti tanulmány.)

IRTA

BUNYITAY VINCZE.

~~~~~  
(Különlenyomat az „Uj Magyar Sion“ X. évfolyam, 11. és 12. füzetéből.)  
~~~~~

ESZTERGOM, 1880.

NYOMATOTT BUZÁROVITS-FÉLE KÖNYVNYOM.
(HORÁK EGYED.)

641.091

2014

I.

A fügi- vagy fugyi-i apátság.

IX. Gergely pápa 1238. évben kiadott rendeletével meghagyta a *várad*i egyházmegyéhez tartozó „Cubis“-i, s az erdélyi egyházmegyében levő szent-jánosi apátnak, hogy a várad*i* préposttal együtt menjenek Erdélybe, és ott az almási apátsági monostort, melyet László comes a benczésektől hatalmasul elfoglalt, s előbb premonstreieknek, azután saját káplányainak adott volt, — adassék vissza a benczéseknek. ¹⁾

Ebből világos, hogy a tatárjárás előtt létezett a várad*i* egyházmegye területén egy apátság, melyet a pápa levele *Cubis*-inek nevez; rejtélyes ellenben az, hogy hol feketett az apátság helye, az említett *Cubis* vagy *Cubi*? mert illet a várad*i* egyházmegyének sem régi, sem újabb helynevei között nem találunk.

Itt kétségkívül corrupált névvel van ügyünk, mely a várad*i* püspökség valamely, talán ma is élő helynevében lappanghat. Keressünk azért csak némileg is hasonhangzásu nevet a püspökség helynevei között.

IV. Béla 1236-ban Pál comesnek adta Jenőt, mely falu a Sebes-Kőrös jobb partján Telegd és Várad közt ma is áll. Pál comes azután Jenő birtokába be is iktattaték, miről Biharvármegye rendei, nevezetesen Lőrincz főispán, Apa Gyapoly fia, Petör Ádám Pata fia, Gyapoly

¹⁾ „Dilectis filiis . . . de Cubis et . . . sancti Joannis Abbatibus Waradiensis et Ultrasilvane diocesium.“ Theiner; Mon. hist. Hungarum s. illustrantia. . 161. l.

Iános Kösörői Péter és Panasz István jelentést tőnek a királynak, megírván azt is, hogy Jenőt mely határok közt adták át. ¹⁾ Itt Jenő határai között, és pedig átmenve a Körösön, ennek bal partján említettik *Kudy* falu. Jelenleg ilyen helynév sincs Biharvármegyében, sőt hajdan sem volt, bizonyosan tehát ez is elfordított név; vajjon mi lehetett eredetileg?

Nézzünk szét azon helynevek közt, melyek Jenőt környezik: hátha találunk ott olyat, mi Kudyhoz hasonlít, s avval tán azonosítható is. Csakugyan ott van Jenő tözsomszédságában, átmenve a Körösön, ennek bal partján, tehát épen az idézett oklevél megjelölte helyen, ott van ma is — *Fugyi* falu.

Most lássuk: mennyire vihető fel e falu multja? vajjon állott vagy legalább állhatott-e az a 13-ik században?

Az 1552-iki biharvármegyei birtok-összeírás említi *Füdy* falut 16 portával. E helynév nagyon hasonlít a mai Fugyihoz, s hogy csakugyan e falu neve, kétségtelenné teszi az, hogy Várad keleti vidékén Alpár és Vásárhely községek szomszédságába helyeztetik, Fugyi pedig valószínűleg ott fekszik.

Pázmány Péter szintén említi 1335. évre noha *Fügi* alakban, de hogy ez alatt a mai Fugyit értette, az bizonyos, mert megjegyzi, hogy Várad mellett „prope Varadinum“ állt. ²⁾

A váradi káptalan egy 1391-iki levelében jelenti a királynak, hogy Solyomkő vára tartozékainak határait a király emberével *Fugi* Lászlóval följárták. ³⁾

Ismét a váradi-elsőhegyi konventnak egy 1314-iki kiadványa említi *Fudy* Moricz és János fiait, mint a Zoard nemzetség tagjait. ⁴⁾

Mindebből világos, hogy a kérdéses község állott

¹⁾ Fejér: Cod. dipl. IV. I. 65. l.

²⁾ Péterffy: S. Concilia. II. 282. l.

³⁾ Fejér: Cod. dipl. X. 3. 122. l.

⁴⁾ Anjoukori okmánytár: I. 340. l.

már a 14-ik században, sőt minthogy már e század legelején fordulnak elő nemesek, kik róla nevezettek, bizonyosan állott a 13-ik században is. S mert több ilyen, vagy csak hasonló nevű község nincs, nemis volt Biharvármegyében, ennél fogva a mai Fugyi ugyanegy az idézett 1236-iki oklevél „Kudy“ falujával, annál bizonyosabban, mert ennek helyrajzi megjelölése tökéletesen egyezik Fugyi fekvésével.

Csak a név hangoztatásában találunk némi eltérést, Pázmány Fügenek nevezi; az 1552-iki összeírásban Fűdy. a 14-ik századbéli oklevelekben pedig majd Fugi, majd Fudi, de mindig u-val, mi ü-nek hangoztatott. Eszerint eltérőleg a mai Fugyi nevezéstől a régi írásmódot Pázmánynak adnak igazságot, ennél fogva Pázmány jegyzékében sajtó- vagy tollhibát nem kereshetünk, s különben is Pázmány, mint váradi fiu, jól ismerhette a Váradal szomszédos község nevét.

Hogy pedig a kérdéses falu ma mégsem Fügenek, hanem Fugyinak hivatik, az talán úgy történt, amiként lőn Mihálydából Mehádia, Hejőből Hájó stb. azaz Várad vidékének ősz magyar lakosai részint kiirtatván, részint elszéledvén, a helyökbe telepedett román-nyelvű lakosok régi magyar helyneveinket saját kiejtésökhöz idomíták, s tőlök később azt a kevés megmaradt, vagy ide telepedett magyarok is elsajátíták.

Annyi bizonyos, hogy ha létezett, amint az idézett pápai levél szerint kétségkívül létezett a váradi egyházmegyében „Cubis“-i vagy ehhez hasonló nevű apátság, — az nem lehetett másutt, mint a mai Fugyi határán.

Ezt igazolja azon körülmény is, hogy az Erdélybe küldött váradi prépostnak legalkalmasabb bíró-társa lehetett a Várad mellett lakó fugyii apát, kivel a prépost már Erdélybe indulása előtt könnyen érintkezhetett, elindulván pedig, Fugyit épen utjában találta, s az ott lakó apáttal egyszerre mehetett Almásia. De ugyanezt igazolja keresztény őseinknek azon, a pápák által is támogatott hagyományos szokása, hogy püspökségeiket, monostorai-

kat, sőt egyszerű egyházaikat is, mikor csak tehették, mindig a régiek, az elpusztultak helyére építék. ¹⁾ S ilyen eset adja elő magát Fugyiban.

Pázmány szerint a fügi nemesek Várad mellett 1335-ben monostort állítanak Szent-Jeromos tiszteletére s azt a pálosoknak adák. Egy másik mindenestre jól értesült forrás a kérdéses monostornak perjelét, Hektort már 1333. évre említi. ²⁾ Ennélfogva igaza lehet azon harmadik történeti adatnak, mely a fugyii pálos monostor alapíttatását 1300. évre teszi. ³⁾

Az egésznek története pedig röviden talán ez: Apátság állott Fugyiban, hanem jött a tatár s ez valamint a szomszéd Váradon, úgy itt is fölégeté a monostort s leölte vagy rabul vivé lakosait. Az apátság kegyuraságát biró család egyik-másik életben maradt tagja vagy ivadéka azután mint egy élő szemrehányást tekinthette az elpusztult apátságot, melyhez családi emlékek is kötheték, de mindenestre köté vallásos érzete, mely azon korban élénkebb vala: elhatározá tehát fölépíteni s ujra megnépesíteni a monostort. Azon időben kezdett terjedni s közkedveltséget nyerni a pálosok szerzete; ezenkívül talán az illető család nem rendelkezett már annyi anyagi tehetséggel, hogy egy mindenestre költségesebb apátságot állíthatott volna: megtelepíté tehát a régi apátság helyén a sokkal szerényebb igényü pálosokat.

Ki alapítá, melyik szent tiszteletére a fügi- vagy fugyii apátságot? s milyen szerzetesrend volt annak birtokosa? e kérdésekre történeti emlékeink nem adnak feleletet; mint láttuk, magát az apátság pusztá nevét is alig őrzék meg számunkra. Következtetés útján azonban némi, legalább megközelítő feleletet nyerhetünk a későbbi pálos monostor történetéből.

¹⁾Érdekesen szól e tárgyról Ipolyi A.: A deákmonostori basilika 20-1 II.

²⁾Orosz: Synopsis annalium Eremit. Ord. S. Pauli. 77. I.

³⁾Fejér: Cod. dipl. VII. 5. 559. I. Ezen oklevél tökéletesen rá illik e monostorra azon csekély különbséggel, hogy az alapító neve Feoghly Fügi helyett; de az ilyen helyesírási eltérés kivált Fejér codexeiben gyakori.

Pázmány e monostor alapítóiul a Fügei nemeseket mondja, ezek pedig mint föntebb láttuk a Zoard nemzetséghez tartoztak. Ellenben a pálosoknak az országos levéltár kincstári osztályában őrzött iratai között van egy, ¹⁾ mely a Fügei nemeseket szintén összeköttetésbe hozza e monostorral, de csak annyiban, hogy nagyobbíták s új adományokkal gazdagíták azt. Tulajdonképeni alapítójául pedig Miklós comest nevezi meg a Chanád nemzetségből, ki a monostort *Jula* (?) nevű birtokán alapította, Berthemben részjóságot, a Kőrösön malmot s valamely vasbányából tizedet adván számára.

E közlemény több figyelemre méltó adatot tartalmaz. A Chanád nemzetségnek csakugyan volt a 13-ik század végén s a 14-ik elején Miklós nevű tagja, ki testvére volt Chanád 1295-ben váradi kanonoknak, ²⁾ később egri püspök-, majd esztergomi érseknek. ³⁾ Ugyane nemzetség tetemes birtokkal rendelkezett a Sebes-Kőrös völgyén, nevezetesen bírta ott az említett Berthem (ma románosan Birtiny) falut is. ⁴⁾ De legfeltűnőbb az egész közleményben a *Jula* nevű földtér, hol Miklós comes állítólag a monostort emelteté. Ugyanis a Chanád nemzetség kőrösvölgyi birtokai közt említettik csakugyan 1264. évben *Jofamező*; ⁵⁾ a fugyii monostor alapításáról szóló s idézett 1300-iki oklevél pedig azt mondja: „monasterium S. Hieronymi vulgo *Juffa*.” Vajjon a Juffa csak a Jeromos név régies magyar alakja-e itt? mi valószínűnek látszik, vagy pedig azon földtérnek neve, melyen a monostor állt, s mely szintén neveztetetett így valamelyik Juffa = Jeromos ős tulajdonosáról? Mármint, ha a pálosok idézett okiratának Jula helynevében egy kis tollhibát engedünk meg s azt Jufa- vagy Juffára

¹⁾ Acta Paulin. Conv. de Kápolna, Zomlin, Fasc. II: Suppl.

²⁾ Wenzel. Árpádkori V, 137. l.

³⁾ Fejér, VIII, 4, 194. és IX. 5. 434. l.

⁴⁾ Wenzel, Árpádkori VII. 474. és IX. 400. l.

⁵⁾ Wenzel, Árpádkori VIII. 120. l.

javíthatjuk ki: akkor a pálosok iratának állítását történeti adatokkal is láthatjuk igazolva. Azaz, hogy az eddig elfogadott vélemény ellenére a fugyii pálos monostort a Chanád nemzetség Miklós tagja alapította. De ki alapította az apátságot? mielőtt e kérdésre felelnék, lássuk előbb, ki volt monostorunk védszentje?

A pálos monostor védszentjeül történeti emlékeink összhangzólag Szent-Jeromost nevezik meg. Minthogy pedig a régi keresztények említett szívós ragaszkodása hagyományaikhoz az egyházak, monostorok védszentjeire is kiterjedett: ennél fogva valószínű, hogy az apátság védszentje is sz. Jeromos volt. Ha pedig e szentnek neve régi magyarosan csakugyan Juffa, Joffa vagy Voffa: akkor az apátság alapítóját kereshetjük azon nemzetségben, melynél e különben ritka név mintegy meghonosodva, kegyeléssel környezve volt s ilyen ismét a Chanád nemzetség. Ugyanis e nemzetségnek már említett Jufa, vagy Jofamező birtokán kívül említetik egy másik Woffa Illeyse (ülése) nevű birtoka is; ¹⁾ maguk a nemzetség némely tagjai pedig 1256-ban úgy említetnek, mint *Woffa comes* fiai, illetve unokai. ²⁾ S ha mindehez még hozzá vesszük, hogy e nemzetség már a tatárjárás előtt birtokos volt a Kőrös völgyén, ³⁾ akkor a sz. Jeromos tiszteletére állott fugyii apátságot szintén a Kőrös völgyén alapíthatta valamelyik Chanád nemzetségbeli, és talán épen az imént idézett Woffa, ki élhetett jóval már a tatárjárás előtt is, minthogy 1256-ban már unokái is említetnek.

Hol állott pedig e monostor, s abban az apátság? arra határozott feleletünk ismét nincs. A pálosok idézett iratai azt mondják, hogy már a múlt század elején sem tudták megjelölni helyét, és csak határozatlanul említik, hogy a Váradtól kelet felé (Vásárhely felé) vonuló hegyláncz valamely magaslatán állt *Omlás* hegy alatt nap-

¹⁾ Wenzel, Árpádkori VII. 220. 1.

²⁾ U. o. VII. 429. 1.

³⁾ U. o. VII. 476. 1.

keletre. ¹⁾ De határozatlan adat is nagybecsü, mert egyrészt tájékoztatásul szolgálhat a monostor helyének kutatásában; másrészt pedig némi következtetést vonhatunk belőle az apátság egykori szerzetesrendére nézve.

Tudvalevő ugyanis, hogy birtokos rendeink között míg a ciscerciták rendszeren a völgyes, lapályos helyeket szemelték ki monostoraik számára: Sz. Bene fiai ellenkezőleg a kimagasló helyekre vonultak. Ez okból, mint-hogy a fuggüi monostor magas helyen állt, hajlandó vagyok azt hinni, hogy abban a benczések apátsága volt.

II.

A szent-jánosi apátság.

Amint építnek napjainkban a nagyobb városok közelében nyaralókat, mulató-helyeket, úgy építettek hajdan monostorokat, hová királyaink, főuraink ki-kirándultak üdülés, szórakozás végett, mint Mátyás király is a Buda fölötti pálosokhoz, vagy a kolosváriak Kolosmonostorba.

Igy volt Várad is a középkorban körülvéve monostorokkal. Fölül rajta a bihari hágó alatt állt a pálosok ugynevezett *kápolnai* monostora, azután következtek körös-körül a többi monostorok *Fugyiban, Telegden, Hévízen, Keres-Szegén, Szent-Jánoson* stb.

Itt az utóbbiról kívánok szólni.

Szent-János jelenleg derék magyar község, s a hagyomány szerint hajdan nem mostani helyén, hanem a mellette elterülő erdő „Telek“ nevű részén állt, hol elpusztult egyháza s tornyának romjai 1829-ben még látszottak. ²⁾ A régi községből csak a puszta név maradt meg az ujnak, és egy hű barát, a Kőrös, ez most is ott folyik mellette.

Kivül a mai községen, a Kőrös és Kutas összefolyásánál emelkedett hely van, s azon romok látszanak

¹⁾ Országos levéltár kincstári osztálya; Acta Paulin. Convent. de Kápolna. Vadász. Fasc. V. Suppl.

²⁾ Osváth Pál: A Sárrét leírása. 569. l.

ma is. A nép *klastromnak* nevezi azt a helyet, és igazsága van. Már 1190- évről említettik, hogy ott a *kereszturaknak* volt monostoruk.²⁾

Nyári Ferencz, egykor uj-palotai plébános, állítólag oly követ talált az említett romok között, melynek fölirata arról tanuskodott, hogy azon a helyen egykoron csakugyan a kereszturak laktanak, s azért *ama követ az uj-palotai egyház oltárába tétette.*

Ki építé s alapítá e monostort?

A várad-előhegyi premontrei konventnek egy 1289-i kiadványa említi *Szent-János* Paznant, Dersnek atyját.²⁾ Eszerint Szent-János a XIII. században a Paznanok kezén volt, s ha ki lehetne mutatni, hogy birták azt már a tatárjárás előtt is: bátran kereshetnők a kérdéses monostor alapítóját az ős Pázmány nemzetség tagjai között. Így azonban meg kell elégednünk azon régi, de nem egészen indokolt állítással, hogy e monostort III. Béla királyunk alapítá.³⁾

Lehetetlen azonban itt meg nem jegyezmem, hogy a XII. század végével, nevezetesen 1180—1186-ban volt Váradnak *János* nevű püspöke,⁴⁾ ki talán e monostorral nemcsak pusztán nevével fogva, hanem szorosabban is összefügg. Mindenesetre föltűnő, hogy János váradi püspök idejében keletkezik egy hasonló nevű monostor épen Várad közelében. Igaz ugyan, hogy János csak 1186. évig szerepel a váradi püspökök között, de Pázmány Péter is Péterffy idézett helyén nem azt mondja, hogy a szent-jánosi monostor 1190-ben alapított, hanem csak, hogy akkor már létezett „viguit,” tehát alapíthatott

¹⁾ Péterffy: S. Concilia. II. 278. l. — A kereszturak, másnéven: Szent-János vitézei, ispotályosok különbözők valának a templáriusoktól. Ezek talán a népünk által ma is emlegetett „vörösbarátok,” de amazok sokkal jobban el valának nálunk terjedve, s talán közönségesen csak kereszturaknak hivattak, és ennek emlékei volnának az oly gyakran előforduló „Keresztur“ helynevek.

²⁾ Wenzel: Árpádkori okmánytár. IX. 507. l.

³⁾ Fuxhoffer-Czinár: Monasterologia. II. 144. l.

⁴⁾ Batthyányi, Leges eccl. III. 244. l.

már János püspök idejében is III. Béla — jóváhagyásával.

Egyébiránt a kereszturak szent-jánosi monostoráról kevés történeti emlék maradt reánk. Említi néhányszor már az ugynevezett váradi regestrum, melyet Pázmány kétséggkívül ismert,¹⁾ s onnét merithette ő is főntebb idézett adatát.

E regestrum szerint a monostor *Keresztelő-Szent-János* tiszteletére állt,²⁾ s innét vehette Sz.-János falu is nemcsak nevét, hanem keletkezését is, mert tudvalevőleg ős monostoraink rendesen létokai valának egy-egy új város vagy falu keletkezésének.

1219-ben e monostor, úgy látszik, már birta a nép rokonszenvét, bizalmát, legalább erre mutat azon körülmény, hogy az idézett évben Margit, Torcunca comes özvegye Gilianus, őstől maradt birtokát e monostornak vallotta be, de Margit fivérei azt azután a rendtől magukhoz váltották.³⁾ Egyéb történeteiről nem találok semmit följegyezve. Kik voltak tagjai, főnökei? arról semmi emlékezet; még csak azt sem találom megemlítve, hogy melyik főkonventhez tartozott? Knauz Nándor e rendről tartott alapos értekezésében⁴⁾ említi ugyan, hogy e rendnek magyarországi főkonventje az esztergomi volt, de ezen főkonvent történetében a váradmelléki szent-jánosi konventről szó sincs. Hajdani birtokviszonyairól is csupán annyi emlittetik, hogy birta a konvent *Dusunic* nevű falut.⁵⁾ Minden oda mutat, hogy e falu Bihar vár-

¹⁾ Talán a Frater György, váradi püspök által 1550-ben Kolosvárott kinyomatott példányt? Ha olyan még valahol akadna, érdemes lenne abból, ha lehet, az utóbbi kiadások sajtó- vagy tollhibáit kijavítani.

²⁾ 140. §.

³⁾ Váradi regestr. 130. §.

⁴⁾ Magyar Sion. III 641. s köv. II.

⁵⁾ Váradi regestr. 274. §. — Érdekes, ide illő megjegyzése van szintén Knauz Nándornak (Magyar egyháziört. I. 392. l.) „dusinici“ magyarul Torlók „qui urlouk vulgariter vocantur“ Fejér: Cod. dipl. IX. 7. 704. l.) vagyis Torozók, tort rendezők. Kötelességök volt urok halála évfordulóján a meghá-
ázott misék után a tort előállítani, mint erre a váradi regestrumban több

megyében feküdt, de ma ilynevű község ott nincs, s adatot sem találok, mely után egykori helyét meg lehetne jelölni.

Ennyi mindaz, mi a szent-jánosi kereszturak történetéből eddig napvilágra jött; különben is rövid lehetett életük Szent-Jánoson. Legalább azon körülmény, hogy Ferrustan, a kereszturak rendfőnöke, rendjének elpusztult birtokát, a biharvármegyei Odon-t (ma Ér-Adony) 1262-ben Kereki János comesnek eladta,¹⁾ arra látszik mutatni, hogy e rend a tatárjárás után bucsut mondott Bihar-vármegyének, s hogy a szent-jánosi konventből a tatárjárás söpörhette el a kereszturakat.

* * *

A tatárjárás után közel egy századig hallgat a történelem nemcsak a szent-jánosi monostorról, hanem a községről is.

Ez utóbbival a pápai tizedszedés idejében (1332—7) találkozunk ismét, midőn az mondatik róla, hogy papja Domonkos tized fejében 14 garast fizetett.²⁾ És e parányi adat is mond annyit, hogy Szent-János az idézett korban Bihar-vármegyének népesebb és tehetősebb községeihez tartozott, mert a váradi püspökség közel harmadfél száz plébániái közül csak 56 fizetett többet, mint a szent-jánosi, 12 pedig s ezek között Bánfi-Hunyad, Diószeg stb. épen annyit, mint az.

A régi kereszturaknak ottlakása vagy birtoklásáról többé nincs emlékezet. 1377-ben, midőn először találkozunk ismét Szent-János nevével, már az mondatik róla,

példa fordul elő: 132. 341. §§. — Jerney azt mondja, hogy e Dusenicus szó szláv eredetű. Egy 1290. évi levélben ezek olvashatók: „Super ipsos pulsatores de Toplichia et eorum socios super terra, Dusnuk vocata existentes“ (Fejér: Cod. dipl. f. h. 705. l.) — Mint láttuk, a szent-jánosi konventnek is volt Dusnuk vagy Dusinic nevű falva, s ilyen még több is lehet hazánkban, eszerint valószínű, hogy e falvak nevüket lakóik rendeltetésétől nyerék.

¹⁾ Fejér: Cod. dipl. IV. 3. 98. l.

²⁾ Theiner: Monumenta Hung. I. 558. l.

hogy akkori birtokosa mindszei Czirak Mihály mester volt. ¹⁾ Öt év mulva pedig, 1382-ben egészen átalakulva, megifijodva, s mint érdekes események színhelye tűnik föl előttünk.

Ugyanis egy, az idézett évben kelt oklevél azt mondja, hogy a Szent-Jánossal határos Mikcse a leleszi prépostság s a szent-jánosi — *apátság* birtoka s meg is nevezi az akkori apátot: *Pétert*. ²⁾ Minthogy pedig egész Bihar-vármegyében több Szent-János nincs, de nem is volt, s minthogy Szent-János mellett ott van ma is Micske, mely hajdan csakugyan a leleszi prépostság birtoka volt, s mely csak 1387-ben jutott csere útján a váradi káptalan birtokába, ³⁾ hol ma is van: ennél fogva bizonyos, hogy ezen Szent-Jánoson — s mert ott több monostorról sem írott emlék, sem hagyomány nem szól, tehát a kereszturak egykori monostorában a XIV. század végével apátság volt.

* * *

Hol vette magát ez apátság? Ki, mikor alapította? Ez mind még levéltáraink titka, mint volt eddig maga az apátság létezése is. Annyi bizonyos, hogy amit Szent-Jánoson a tatár elrontott, azt valamelyik jólelkű Pázmány, vagy Czirak, vagy más magyar ember ismét jóvá tette, — a szó szoros értelmében *jóvá tette*, megépítvén e monostort mert nemzetünknek, kereszténysége első századai-ban világra-valósággra nevelő anyai emléi a káptalanok és konventek valának. ⁴⁾

És itt bemutatok néhány, ezen apátságra vonatkozó oklevelet részint azért, mert azok még eddig különben

¹⁾ Országos levéltár kincst. oszt.: Acta Monial. V. Budens. Fasc. IV. Num. 36.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Fejér: Cod. dipl. X. I. 388. 1.

⁴⁾ A szerzetesek azon kívül, hogy papok valának, hogyan voltak egy-szersmind a kézművességben, a föld művelésében, állat- s növény-nemesítésben a nép oktatói? lásd erről Ipolyi A.: A deákmonostori basilika 34. 1.

is ismeretlenek, részint pedig, mert némi képet nyújtanak arról, hogy milyen volt az élet hajdan Várad vidékén?

Czibak László, az említett Mihálynak fia, panaszt emelt Garai Miklós nádor előtt, hogy Domonkos leleszi prépost egy darab földet tőle elfoglalt és saját birtokához csatolt. A nádor erre 1388-ban azt ítélte, hogy a prépost „saját székesegyházában főpapi ruhájába öltözködve, kezeit mellére téve és szokott egyházi helyén állva“ esküdjék meg mindenek szeme láttára: hogy a kérdéses föld övé, különben elveszti azt. A prépost kész volt az esküre, de előbb a pörös föld egy részét a felpörös Czibak Lászlónak, más részét pedig a szent-jánosi apátságnak ajánlá. Czibak elfogadta az ajánlatot, sőt annyira meg volt elégedve avval, hogy a prépostot nem is engedé megesküdni, kijelentvén, hogy olybá tekintí, mintha már megesküdütt volna.²⁾

Tizenöt év mulva körül-belül hasonló eset adta magát elő Szent-Jánoson, csak hogy megcserélt szerepekkel. 1403-ban palotai Czibak Lászlóra volt a panasz, hogy a szent-jánosi apátság valamelyes részbirtokát elfoglalta hatalmasul. Megértvén Czibak László a prépost panaszát, mintha csak a főnrajzolt Domonkos prépost nemes viseletét akarta volna utánozni, fiastól együtt bement a váradi káptalanba, de nem azért, hogy ott pöröljön, hanem hogy a panaszos földet a szent-jánosi apátságnak — visszavallja, még pedig fia, Mihály jelenlétében, nehogy annak kedve keljen valaha ama földet újra elfoglalni.¹⁾

Ekkor a monostor apátja már *János* volt, és János apát vagy nagyon fiatalon lett apáttá, vagy nagyon soká élhetett, mert még 34 év mulva is Jánost találunk a

¹⁾ Országos levéltár kincstári oszt. Acta Monial, V. Budens. Fasc. IV. Num. 36.

²⁾ I. h. Fasc. IV. 37. — Ugyanezen levelet átírta 1407-ben Zsigmond király, s levelében a szent-jánosi monostorról azt mondja: „Sancti Johannis de iuxta fluvium Keres.“

szent-jánosi apátság székén, hacsak két János apát nem volt egymás után, ami szintén megtörténhetett.

Régen hányják szemünkre, hogy pörlekedő nemzet vagyunk, s jó, hogy az vagyunk: e nemes tulajdonunknak köszönhetjük régi okleveleink nagy részét s okleveleinknek — történelmünket.

1410-ben *János* szent-jánosi apát és Borsi Mihály meg István összepöröltek valami darab föld miatt, mely Szent-János és Nempti az apátság — és Bors a nevezett Borsi-ak birtoka közt feküdt. Első hevőkben az ügyet a nádor elé vivék, hanem közbeléptek az atyafiak, szomszédok, körülvevék az apátot is, meg a Borsi-akat is, s addig emlegették a régi jó szomszédságot, hazafiui szeretetet, hogy végre rávehették őket, hogy egy kocsira üljenek szépen egymás mellé. A kocsi pedig nem ide vagy oda a szomszédba vitte őket, amint talán eleintén elhítték velök, hanem egyenesen Váradra a káptalanba. S ha már egyszer a káptalanban voltak s mi több egy kocsin jöttek, vajjon mondhatták volna-e, hogy pörölni jöttek? Megbékéltek, kezet fogtak szépen a nagytiszteletű káptalanbeli urak előtt, s amint egyszer megizlelék a szeretet édességét, maguk kérték a nemes káptalant, hogy határoltatná körül nemcsak a pörös földet, hanem szomszédos birtokaikat is, hogy így alkalmok se legyenek többé összepörölni. A káptalan teljesíté kívánságukat, s a végbevitt határjárásról levelet is adott. ¹⁾ Minthogy e levél különben sincs még kiadva, közlöm azt itt: hiszem, hogy lesznek kivált Biharvármegyében, kik érdekléssel fogják olvasni.

(C) Apitulum ecclesie waradiensis Omnibus christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentium noticiam habituris, Salutem in eo sine quo non est salus vera nec oratio fructuosa. Sagax humane prouide adinuenit nature (így) vt eaque gerentur in tempore, scripturarum patrocinio perempnentur stabilitate, proinde nos-

¹⁾ Eredetije hártján az erdélyi muzeum kéziratárában; másolata Szabó Károly ur ismeretes szivességéből s tollából birtokomban.

cat praesens aetas et successorum futura posteritas, quod venerabili et religioso viro domino *Johanne Abbate Monastery beati Johannis Baptiste de Zenthywanus Comitatus Byhoriensis* ab vna, parte vero exaltera Nobilibus viris Mychaele filio Nicolai, fily ladislai ac Stephano filio alterius Mychaelis fily alterius Nicolai de *Bors* Comitatus pre-taxati, personalibus eorum in asistencys coram nobis constitutis confessum extitit per eosdem voluntate ipsorum vltronea et relatum quod quamquam inter eos super facto cuiusdam terre abolim inter eos litigiose existentibus, vtputa inter possessiones dicty *Monastery Zenthywanus* predictae (*igy*) et *Nemphy* vocatas et possessionem eorundem nobilium *Bors* antedictam adiacentis disceptationes exorte et litis materia in regia Curia palatinali in presencia fuerit suscitata, tamen ipsi propter bonum pacis, reformantibus eciam plurimis nobilibus et probis viris parcium pacem amantibus metis infrascriptis parili voluntate positis, ad talem pacis et concordiae unionem deuenissent, ymmo nostri deueniunt in presencia, quod primo a plaga occidentali in quodam loco *Chykuserwegy* ¹⁾ vocato, a quibusdam duabus metis per eos renovatis possessiones parcium earundem praelibatas, vt eedem dixerunt abinvicem separantibus incepissent, indeque versus plagam orientalem quasi ad missionem vnus sagite ad quendam monticulum *dombrohegy* ²⁾ appellatum procedendo in cuius sumpmitate duas novas metas terreas, dehinc ad eandem orientalem plagam tendendo et quendam alueolum paludosum pertranseundo similiter ad emissionem vnus sagite eundo duas novas metas terreas, abinde ad eandem orientalem plagam, ad pre-taxati spacy processum pergendo duas novas metas terreas, deinde plagam orientalem ad prelibatam paulisper pergendo vnam nouam metam terream deinde ad pre-taxatam orientalem plagam paulo plus meando similiter vnam nouam metam terream

¹⁾ Csikos ér vége.

²⁾ Dombró hegye.

cursualiter, abhinc paulominus plagam orientalem ad prelibatam eundo, duas nouas quasi angulares metas, posthec aliquatenus inter dictam orientalem et septemtrionalem plagas, modice se mouendo vnam cursualem metam terream de nouo, abinde plagas inter easdem non procul procedendo vnam nouam metam terream cursualem. Porro eminus plagas inter prelibatas eundo, et quendam Alueolum pertranseundo penes quoddam paludosum pratum arcum tempore Jemali quasi immeabilem vnam nouam metam terream cursualem, postremo eminus inter memoratas plagas incedentes penes dictum paludosum arcum pratum, duas nouas metas terreas Nempe dictam septemtrionalem relinquendo plagam et ad ipsam orientalem tendendo plagam ipsumque arcum et paludosum pratum vltra transeundo penes eundem duas nouas metas terreas, denique inter pretaxatas orientalem et septemtrionalem plagas in spacio modico pergendo vnam nouam cursualem metam. Tandem aliquatenus ad dictam septemtrionalem flectendo plagam, paruuum eundo inter terras arabiles vnam cursualem nouam metam terream, denique non aliter nisi directe ad sepe dictam septemtrionalem plagam, modicum inter terras arabiles eundo vnam nouam cursualem metam terream. Abinde versus eandem septemtrionalem plagam satis in longo spacio incedendo et quandam publicam viam super qua ad *Civitatem waradiensem* Itur, vltra pertranseundo duas nouas metas terreas hinc vero ad plagam orientalem flectendo et ad paruuum spaciuum incedendo vnam nouam metam terream deinde ad ipsam orientalem plagam recte eundo duas angulares terreas metas, ab eis directe ad dictam septemtrionalem plagam diuertendo duas metas terreas tumultantes erexissent, Demum vero a postremo flectendo directe et diuertendo ad sepe dictam orientalem plagam satis cominus et in bono spacio transeundo ad tres metas antiquas possessionem religiosarum dominarum sanctionialium Claustrum beate Anne waradini constructi Zeben vocatam necnon possessiones dicti *Monastery Zenthywanus*

nuncupate (*igy*) et nobilium predictorum *Bors* appellate (*igy*) distinguentes peruenissent, quarum duas vtpote dic-tas possessiones *Zenhywanas* et *Bors* separantes reno-uassent. Et sic limitaciones dicte terre litigiose per pefa-tam metam perpetuo et in euo positam terminantur, et possessiones dicti *Monastery Zenhywanus* et *Nemphy* vocate a possessione dictorum nobilium *Bors* nuncupate (*igy*) ab inuicem separantur. In cuius rei memoriam firmi-tatemque perpetuam presentes literas nostras privilegiales appensione sigilli nostri autentici munimine roboratas duximus concedendas. Datum in vigilia festi beate marie virginis, Anno domini Millesimo quadringentesimo decimo, presentibus honorabilibus viris dominis Thoma preposito Johanne lectore Andrea Cantore et dominico Custode decretorum doctore aliis Canonicis ecclesie nostre predictae salubriter existentibus et deuote.

1437-ből ismét találunk adatot Szent Jánosra, de abban már egészen új emberek szerepelnek: palotai Czibak László elköltözött őseihez, csak János apát van még meg a régiékből. Az apátság, mint láttuk, birt Szent-Jánoson és Nemptiben, de egyiket sem birta egészen. A 14-ik század végével még csak egy birtokostársa említették Szent-Jánoson az apátságnak, t. i. Czibak Mihály s később ennek fia, László; hanem a 15-ik század derekán már nagyon sokfelé oszlott mind Szent-János, mind Nempti birtoka. Ekkor a birtokosok, úgy látszik, hogy resteltek az apró részbirtokokkal vesződni, s elhatározzák, hogy részeiket eladják; a szent-jánosi apát pedig, mint régi tapasztalt gazda, kész volt az egészet megvenni. Erre mutat Hédervári Lőrincz nádornak egy 1437-ben kelt levele, melyben jelenti, hogy Bohth Ferencz — Sztári Tamás, Miklós és Czibak László nevében letiltja Czibak Imrét, Mihályt, Lászlót, Jánost, továbbá Sztári Bálintot, Battyányi Györgyöt panaszi Pázmány Lászlót és Pétert Szent-János és Nempti elidegenítésétől, *János szt.-jánosi apátot pedig a vételtől.* ¹⁾

¹⁾ Országos levéltár kincst. oszt: Acta Ponial. Poson Ord. S. Clae-Fasc. 62. Num. 48.

A vásár azonban minden tiltakozás mellett is, úgy látszik, megtörtént, legalább azt gyaníttatja azon körülmény, hogy 1459-ben *Domonkos szent-jánosi apát* igényelte magának Sztári János és László — továbbá géresi Czibak Oswald, János, Imre s György — végül panaszi (Pázmány) Mihály, András és Péter ellenében a szent-jánosi apátság *kegyuri jogát*.¹⁾ Hanem az apát igényének támogatására nem tudott irást mutatni elő; a pört el is veszté s csupán különös királyi kegyelemből engedtetik meg neki, hogy pörújítással élhet. Hihetőleg okiratai vagy megsemmisültek, vagy eltűntek, s az apátnak még lehetett reménye, ha nemis iratainak megkerüléséhez, de legalább alkalmas bizonyítékokhoz.

És itt végére jutottunk a szent-jánosi apátság történetének. Megismertük 3—4 apátját némi birtokait s közel egy százados, bár felette hézagos történetét. Csak azt nem találhattam meg, hogy *milyen rendé lehetett?* Remélem azonban, hogy a további kutatás valamint ki fogja egészíteni történetének hézagait, úgy a fentebbi kérdésre is határozott feleletet ad.

Ámbár pedig az apátságra vonatkozó adatok 1459-ben eltűnnek, ebből még nem következik, hogy akkor az apátság is megszűnt volna, sőt ellenkezőleg, valószínű, hogy még évtizedekig állt, mert birtok és jogszerzés küzdelmei között, tehát életrevalóság állapotában láttuk utoljára. Csak évtizedekre tesszük pedig további életét azért, mert mint alább látni fogjuk, a 16-ik század elején már nem létezett. Hogyan, miáltal enyészett el? az szintén még titok; nem lehetetlen azonban, hogy az 1514. évi pórlázadás, mely Várad vidékén is beszedte a maga áldozatait, — pusztította el. Ha előkerülne még valahonnan azon jelentés, melyet a pórhadak által okozott károk fölvetelére kiküldött Ártándy Pál bihari alispán, Rudadi Szepesy János stb. táblabírák²⁾ tapasztalataikról kétség-

¹⁾ i. h. Fasc. 50. Num. 24.

²⁾ Országos levéltár kincst. oszt: N. R. Fasc. 4, Num. 8.

kivül beterjesztettek — abból egyéb érdekes adatok között talán értesülhetnénk a szent-jánosi apátság sorsáról is.

Szent-Jánosnak a benne létezett egyházi testületek, mint láttuk, egész kis történelmet adának, s hogy régi történelmének még második folytatása is van, azt ismét egy új egyházi testületnek köszönheti, mely az elenyészett apátság után tűnik föl benne egyszerre, váratlanul, és oly szépen, de oly búsan is, mint a hullócsillag.

Az egykori harcziás kereszturak, a későbbi apátok helyén, a szent-jánosi monostorban 1549-ben jámbor, szelid *apáczákat találunk*, az ugynevezett Dominicaná-kat, szent Margit királyleányunk nővéreit a Nyulak- (ma Margit-) szigetéről.¹⁾

Hogyan, mikor kerültek ide? nehezen 1541-ben, midőn a török váratlanul elfoglalta Budát; hanem valószínűleg még 1526-ban, a mohácsi vészre következő általános menekülés napjaiban. S ha ekkor, mi érdekes lenne tudni: János király volt-e az, ki menedéket nyújtott e szegény, ügyefogyott hölgyeknek? vagy talán Czibak Imre, a világi létére is erélyes váradi püspök fogadta be őket őseinek ezen egykori birtokára? E kérdésekre talán csak akkor fogunk feleletet kapni, ha női szerzeteink története meg lesz írva. De vajjon megszületett-e már az az ember, ki azt megírja? Ha én irhatnám meg valaha!²⁾

S milyen különös, hogy éppen ide, a Kőrös partjára jöttek ez apácák, s ide hozták magukkal szent Margit fátyolát, mely a jámbor hagyomány szerint meggyógyította csecsemő korában IV. Lászlót, ki király korában éppen a

¹⁾ „Religiosis dominabus de Insula leporum nunc in clastro S. Joannis baptiste prope Waradinum constructo degentibus . . . 1549.“ Országos levéltár kincst. oszt. : Acta Monial. Poson. ord. S. Clarae. Fasc. 44. Num. 40.

²⁾ E gondolatot Rómer F. lelkes szavainak köszönhetem; lásd Árpás és a mórchidai prépostság története. Győri tört. s régészeti füz. IV. köt. 436—7. ll.

Kőrös partján, közel Szent-Jánoshoz gyilkoltatott meg! A fátzol mintha kívánczozott volna leborulni az utolsó előtti Árpád koporsójára vagy legalább a vérét itta fölgre.

Eddig nem értém az 1552-iki birtokösszeírásnak Szent-Jánosra vonatkozó ama szavait, hogy birtokosai a szent-jánosi apácák.) És Érdy J. tudósítása csak még növelte zavaromat, mert ez valamely *várad*i klostromba helyezetté a margitszigeti apácákat.²⁾ Már most tudhatjuk, hogy kik birták a 16-ik század elején Sz.-Jánost.

De nem birhatták soká; az óhajtott nyugalmat itt sem találhaták meg. 1557-ben János király özvegye, Izabella Szent-Jánost iktári Bethlen Gergelynek s haraklányi Massay Lászlónak adományozta, és a nevezettek birtokba vezetésével a várad-előhegyi káptalant bizta meg. Meg is jelent Szent-Jánoson Erdőhegyi Ferencz királyi ember, s Nagyhalászi Antal kanonok s a birtokba vezetést Pázmány Gáspár, Farkas és György, továbbá az *apácák fejedelmnöje, Apáczay Borbála* tiltakozása mellett is végrehajták.³⁾ Így a szegény apácák saját birtokukban is zsellérségre jutottak.

Szerencséjükre volt még némi birtokuk Békés vármegyében: Királyság, régibb nevén Szeleméres vagy Zilemeres, de ennek is csak egy részét birták; továbbá Donát vagy Donáttornya, melyet Mátyás király adott volt nekik,⁴⁾ ez pedig még a mohácsi vész óta pusztán állt. Tehát békési birtokuk legfőlebb az éhenhalástól mentette meg őket, mert a politikai s vallási forrongások

¹⁾ „Sz.-János: S. Monialium de Eadem. 28. portae.“ Várad-i káptalani levéltár: In sacristia Fasc. 3. Num. 16.

²⁾ „Sanctimoniales . . . de Insula Leporum, nunc vero in claustro ad honorem B. Joannis Baptistae Varadini (?) fundato degentes.“ Uj magyar muzeum (1850—1.) 134. l.

³⁾ Országos levéltár kincst. oszt.: Acta Monial, V. Budens. Fasc. 4. Num. 38.

⁴⁾ Haan Lajos; Békés hajdana. I. 163. és 218. l.

ama szomorú korszakában az emberek vallásos érzületére már nem igen támaszkodhatának. Pedig, mint mindjárt látni fogjuk, ekkor még lehettek körül-belül húszan, s nem voltak jött-ment idegenek, hanem vér a vérünkéből, s köztük bizonyosan olyanok is, kiket gyermekkorukban őriztek még a szellőtől is, és most . . . !

1562-ben Ferdinand király, hogy a szent-jánosi apácák „nagy szegénységén“ enyhítsen, Királyság s Donát említett birtokaikra lakosokat igyekszik édesgetni s evégből a megtelepedőknek igéri, hogy elenged mindenféle a királyi kincstárba folyó szokott adókat.¹⁾ Volt-e ezen intézkedésnek valami eredménye? nem tudom; de ha volt is, kevés ideig vehették annak hasznát az apácák. Életük drámája Szent-Jánoson ekkor már utolsó jelenetéhez közelite, és az utolsó jelenet csakugyan drámai, megrázó volt.

1562-től 1567-ig nincsenek egyenes adataink a szent-jánosi-i apácák történetére, mindemellett tudhatjuk, mi történt velök ez 5 év alatt? Küzdöttek a szegénységgel, remegtek éjjel és nappal, könyes szemekkel néztek keletre-nyugatra, várván segílyt s vigaszt; ²⁾ ehelyett jött az ismeretes 1566-iki tordai végzés, mely földönfutókká tette a szent-jánosi apácákat is.

Milyen bús jelenet lehetett az, midőn a szegény apácáknak fölolvasták ama végzést! Aki akkor Szent-Jánoson járt, hallhatta 18 elhagyatott nő zokogását. . . .

Hova menjenek? kihez forduljanak?

Ferdinánd király jött ismét segílyökre. 1567. június 17-én Pozsonyban kelt levelével megengedé nekik, hogy *Nagyszombatban* a domonkos-rendüek keresztelő szent Jánosról nevezett monostorában huzhassák meg magukat,

¹⁾ A király eredeti levele. Datum in arce Pragensi tertia die mensis Octobris. 1562. Ellenjegyezte szép, nagy, határozott vonásokkal; „Franciscus Forgach. E(piscopus Varadien. m. p.“ Országos levéltár kincst : oszt. Acta Monialium Poson. ord. S. Clarae Fasc. 47. Num. 23

²⁾ A szerszetesek e korban kiállott sanyarúságairól lásd „Magyar Sion“ V. 596 és 673. l.

minthogy ama monostorban különben is alig van már 3—4 előregedett szerzetes s minthogy ez apácák szintén domonkos-rendűek.¹⁾

Az apácák számszerint 18-an, valószínűleg már a királyi levél kelte előtt Nagyszombatban voltak, s annak megjelenése után csakugyan kétfelé oszták s elkülöníték a monostort, miről azután osztálylevelet is készítének, melyet egyebek közt aláírt két érseki biztos: Telegdy Miklós, esztergomi kanonok és Derecsky János honti főesperes, végül pedig: „*Margareta Sarkewzy* (Sárközy) *priorista tulaydon kezzével írta.*“²⁾

* * *

A szent-jánosi monostor többé meg nem népesült. Meddig állt pusztán? mikor roskadt össze? följegyezve nem találtam. Helyét ma már benötte a fű, s a fű között éjjelenként fényes gyöngyszemek ragyognak; talán a szegény apácák könyei. . . .

III.

A zámi apátság.

Zámi apátot említ a 13-ik század elején az ugynevezett váradi regestrum.³⁾ Pázmány Péter valószínűleg a regestrum nyomán szintén említi ez apátságot 1219-ik évre, s egyéb már elveszett vagy még lappangó forrás után hozzá teszi azt is, hogy ez apátság a cistercita-rendé volt;⁴⁾ de hogy hol? az ország melyik részén állt? arról hallgat. Fuxhoffer-Czinár szerént⁵⁾ a veszprémi egyház-

¹⁾ „cum ipsae . . . de bonis ipsarum et Monasterio non procul a Varadino sito, violenter pulsae et eiectae fuissent.“ A király levele; Országos levéltár kincst. oszt. Acta Monial. Poson. Ord. S. Clarae. Fasc. 47. Num. 24.

²⁾ U. o. Acta Monial. V. Budens. Fasc. 4. Num. 39.

³⁾ 120. §.

⁴⁾ Péterffy: S. Concilia. II. 275. 1.

⁵⁾ Monasterologia. II. 120. 1.

megye volt hazája, de ez állítás aligha nem téves, hacsak ott is nem is létezett egy ilyenü apátság; mert hogy másutt, Veszprémtől épen nagyon távol állt egy zámi apátság: kitünik a következő sorokból.

Már a váradi regestrum idézett helye sejteti, hogy a zámi apát közelebb lakhatott Váradhoz, mint Veszprémhez. Ott ugyanis az mondatik az apátról, hogy többed magával pörbe fogott bizonyos tolvajokat a — *bihari* főispán előtt. Főlemlítettnek a tolvajok, valamint a pristaldus lakhelyei is, s e lakhelyek nevei majd mind megvannak ma is — Debreczen vidékén. Ilyenek: Ohat, Sima vagy Soma, Iriny vagy Ürögd, Nyésta, Esztár, Apáti stb.

A kérdéses apátságnak tehát valahol Debreczen körül kellett állnia. S csakugyan van is a várad-előhegyi konventnek egy 1297-ben kelt oklevele, mely emliti Zám birtokot Zomayn, Misethee és Chech birtokok szomszédságában, mint olyat, melyet Gugh fiai eladtak 100 ezüst márkaért, Debreczeni András comes fiának, Dausának.¹⁾ A kérdéses oklevél nem mondja ugyan, melyik vármegyében feküdtek a kérdéses birtokok, de Zám puszta van ma is Debreczen határán; Zomayn bizonyosan corumpált név, s lehet Zelemir, és ilyen puszta is van ott; a másik kettőnek, Misethee és Chech-nek ma ugyan már semmi nyoma, de hogy egykor Debreczen közelében csakugyan voltak ily községek, látni fogjuk mindjárt azt is. Zámnak tehát mégis a megjelöltük helyen kellett állnia annál inkább, mert az eladó Gugh-fiak a Bihar-vármegyében birtokos Káta nemzetségnek voltak tagjai;²⁾ s mert a vásárló Debreczeni Dausa, a későbbi nádor, tudvalevőleg Debreczennek volt földesura.

Szerencsére van egy másik 1343-ban kelt oklevelünk, mely nemcsak biztos tájékozást nyujt Zám fekvése felől, hanem kétség kívül helyezi monostorának létezését is.

¹⁾ Zichy Okmánytár I. 88. l.

²⁾ Fejér Cod. dipl. VIII. 7. 330 l.

Ezen oklevél az egri káptalan által kiadott osztálylevele egyrészt a Káta nembeli Ősi István fiainak: János nógrádi főesperes és egri kanonoknak, s Lőrincznek, továbbá Gughnak a Hugh fiának; másrészt pedig Debreczeni Dausa fiainak: Jakab és Pálnak.¹⁾ Az osztály *Zaammunustura* falun és tartozékain történik. Már maga a falu neve monostoros helyre mutat, s hogy valóban az is volt, azonnal látni fogjuk.

A falu feküdt — mint a most idézett oklevél előadja — Árkos folyó, továbbá Mátá, Chech és Miseche vagy Misethe falvak között. A falut Árkostól kezdve Mátáig két egyenlő részre oszták, s minthogy Chech különben is az Ősi István és Gugh fiainak birtoka volt, a Chech felé eső részt ezeknek adák; a Miseche felé esőt pedig Dausa fiainak. Az előbbeni részben állott egy *monostor is a Szent-Kereszt tiszteletére*, ennek kegyuraságán is megosztottak fele részben, valamint a falu adóján s a Hortobágy hidján szedetni szokott vámon. Ezenfelül mindkét fél kötelezé magát, hogy a Hortobágy hidját közös költségen fogják föntartani, s ha *vizáradás idején* a hidon járni nem lehet, szintén közös költségen hajókat fognak tartani.

Ime félezred év előtti képe hazánk egy vidékének, s e vidék, mint már az imént előadottakból is sejthető — Debreczen vidéke. Ott van *Zám*, a 17-ik század óta puszta, de ezelőtt falu, melynek birája 1583-ban még György gazd' uram vala.²⁾ Házainak alapjai, sőt az udvarok kerítésének vonalai is maig meglátszanak. Ott van *Árkos*, most már ugyan nem folyó többé, hanem csak egy hosszú árok, mely *Zámot keresztül hasítja* s Nádudvar alatt szakad a *Hortobágyba*. Ott van *Mátá* is, ma szintén csak puszta, de a 14-ik században még egyházzal, parochiával bíró község;³⁾ fekvő helye megtetszik ma is a

¹⁾ Zichy Okmánytár II. 56 és 63. l.

²⁾ Szűcs István, Debreczen története.

³⁾ Balássy F. Regestrum decimalium papalium Dioecesis Agriensis. 69. l.

hortobágyi csárda és hid közelében. És e hid is talán épen azon a helyen áll, hol az oklevelünkben említett hajdani állt a Hortobágyon. Csak a már két oklevélben is említett Chech és Miseche vagy Missethe régi helyneveknek nem találok ma megfelelőt, de talán csak azért, mert forrásaim kevesek vagy hiányosak, s én magam sohasem járhattam még azon a vidéken; avagy, mi nem lenne csoda, azon helynevek már kivesztek az emberek emlékezetéből is. Azonban semmi kétség benne, hogy a hol a többi megnevezett helyek állottak, ott állt ez utóbbi kettő is, t. i. Debreczen mai határán; s minthogy történeti emlékeink más Zámmonostorát nem említnek, ennél fogva kétségtelen az is, hogy mind a váradi regestrum, mind a Pázmány említette *zámi apátság Debreczen határán a mai zámi pusztán állt.**)

Talán azon *Papegyháza* nevű halom, mely a Hortobágy folyó bal partján a mátai pusztától éjszakra emel kedik, s melytől nem messze *Papere* patakcsa folydogál,¹⁾ — talán az volt a hely, hol egykor az apátság monostora s egyháza állt. Van ugyan magán a Zámon is egy ugynevezett *Köveshalom*, mely az egykori falun kívül állt, ennél fogva a zámi monostor helyét, melyet idézett oklevelünk is a falun kívül helyez, kereshetnők ama halmon is; de ott a Köves névnek ellenére kőnek, vagy épen épület-maradványnak semmi nyoma, s talán az említett halom nem is egyéb, mint régi sir, *ugynevezett testhalom*.

Ki alapította s mikor a zámi apátságot? e kérdésekre legalább eddig, nem találok feleletet történeti emlékeinkben. De mert mind magát Zámmonostorát, mind pedig a benne volt monostor kegyuri jogát az egykor annyira terjedt és gazdag Káta nemzetség birtokában találjuk: ennél fogva nem valószínűtlen a föltevés, hogy az apátság alapítását a nevezett nemzetség valamelyik tagjának kö-

*) Zám sem az egri, sem a váradi Schematismusokban nincs.

1) Batkányi Szabó Lajos, Debreczen helynevei.

szönhette. E föltevést csak megerősíteni látszik azon körülmény, hogy a Káta nemzetségnél mintegy hagyományos vallásosságot, s a vallás intézményeihez való ragaszkodást találunk. Mint láttuk, a 14-ik század elején János főesperes volt; később az ezen nemzetségből származott Chaholy-ak között találjuk Boldizsár, jászói prépostot, majd Ferenczet, a Mohácsnál elesett csanádi püspököt. Amely nemzetség legdrágább kincsét: fiait nem sajnálta az egyháztól, az vagyonát is tehette Isten oltárára. Nyilvánított véleményem azonban természetesen módosítást szenved, mihelyt kimutatható lenne, hogy a Káta nemzetség még a 13-ik század elején sem bírta Zámot.

Hanem különös, hogy az apátság említettik a 13-ik század elején, ellenben az idézett 1297-iki oklevél hallgat róla; a pápai tizedjegyzékek szintén nem említik; az 1343-iki oklevél végre említi monostorát, de nem az apátságot abban. Mindezen ellentétek talán aképen egyeztetethetők össze, ha fölteszszük, hogy az apátság monostorával együtt a tatárjárásban elpusztult, s 1297-ben is még pusztán állt, vagy ha már fölépült, Gugh fiai nem azt a részét adták el Zámnak, melyhez a monostor tartozott, s az illető oklevél ezért hallgat róla; végre a pápai tizedszedés korában, melyet 1343-tól alig 5 év választ el, valószínűleg állt, mindemellet a tizedjegyzékek hallgatnak róla, mert a megújított zámi monostorba többé nem apátság, hanem valamely ugynevezett kolduló szerzet telepítettett, ezek pedig föl levén mentve a tized fizetésétől, nem jöttek belé a tizedjegyzékekbe sem. Hasonló okból említheti az 1343. évi oklevél Zámnak csupán monostorát s hallgathat apátságáról.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Debreczen határán fekvő mai zámi pusztán a 14-ik században monostor állt a Szent-Kereszt tiszteletére, s ugyanott volt a 13-ik század elején a *cistercita-rendnek zámi apátsága* valószínűleg szintén a *Szent-Kereszt tiszteletére*.

IV.

Az ohati apátság.

A váradi regestrum ugyanott, hol a zámi apátról szól, említ ohati apátot is.¹⁾ Valószínűleg ezen adat nyomán, mert ugyanazon a néven, fölhozza Pázmány Péter is, mint olyan apátot, illetve apátságot, melynek szerzetes-rende ismeretlen, de amely 1219-ben létezett.²⁾

Hogy a Dunántul már a 13-ik század elején állt, és ma is áll egy *hahóthi* apátság, azt mind Fuxhoffer-Czinár *Monasterológiája*,³⁾ mind egyéb történeti emlékeink igazolják.⁴⁾ De hogy ezen apátságtól egészen különböző, s hazánknak egészen más vidékén fekvő, bár rokonnevű apátság szintén létezett: arra is vannak történeti adataink.

Ugyanis a váradi regestrum idézett helyén azt olvassuk, hogy az *uhodi* apát a zámi apáttal együtt panaszt emeltek Mica, bihari főispán előtt némely tolvajok ellen, kik azután Váradra küldettek tüzesvas-ítéletre. Már maga azon körülmény, hogy az uhodi és zámi apátok együtt, azonos ügyben a *bihari* főispán előtt lépnek föl, arra látszik mutatni, hogy a két apátnak lakhelyei vagy legalább birtokai közel estek egymáshoz. Ugyanerre mutatnak a tolvajok megnevezett lakhelyei, melyek, mint már föntebb, a zámi apátságnál említém, legnagyobb részben megtalálhatók ma is Debreczen vidékén, s e Debreczen vidéki tolvajokról hamarább föltehető, hogy említett rokonszenves hajlamaiknak inkább Debreczenhez közel, mintsem távol adták jeleit.

Hanem a látszat még nem történeti tény, azért oly adat után kell tekintenünk, mely a látszatot történeti valósággá emelheti; van ilyen adatunk.

III. Endre király 1299. évben kelt levelében megengedi a *Rathold* és *Sartywanveze* nemzetség tagjainak,

1) „Abbas de Uhod“ 120. §.

2) Péterffy : S. Concilia. II. 275.

3) I. 297. l.

4) Fejér: Cod. dipl. több helyén.

hogy egymással bizonyos birtokokat megcserélhessenek s a végbevitt cserét megerősíti.¹⁾ Itt a birtokok között emlittetik *Hahotmunustura*, *Hudus*, *Arkosd* és *Syles* tartozékaival, továbbá *Chege*, melyek az oklevél szerént mind Szabolcs vármegyében feküdtek, és a *Rathold* nemzetségbeli *Domonkos*, tárnokmesternek valának birtokai.

És csakugyan Szabolcs vármegyének szélén, Debreczen határához közel áll ma is *Csege* falu; ott van *Árkos* folyó medre, melytől vehette nevét a hajdani *Árkosd* birtok, és ami legfőbb, ott van *Zámnak*, az egykori apátságnak közelében *Ohat* is, mely semmi esetre sem más, mint az oklevelünkben említett *Hahotmonostora*.

Már a névtelen jegyző említi, hogy honfoglaló őseink a dorogmai révnél hajóztak át a Tiszán, és ott *Huhot* nevű kun vitéznek nagy darab földet szerzettek.²⁾ A Tisza jobb partján *Dorogma* áll ma is, s ennek átellenében a bal parton jókora darab föld viseli napjainkig az *Ohat* nevet, ősi birtokosának, az említett kun vitéznek nevét. *Ohat* kétségkívül csak lágyabb kiejtése *Huhot*-nak, mely a hangzók ugratásával előfordul *Hahoth* alakban is.

De talán mind *Hahoth*, mind említett tartozékai csak birtokai lehettek a dunántúli *hahóthi* apátságnak? Nem. Ezen apátság 13-ik századbéli birtokait ismerjük,³⁾ de azok közt a megnevezett szabolcs vármegyei birtokokból egy sem fordul elő. A tizsamelléki *Hahothmonostora* maga is monostoros hely volt, amint ezt már neve is mutatja, s egészen különböző monostor a dunántúlitól, mert míg ezt a *Hahold* nemzetség alapító saját birtokaiból, a másikat a tiszai részen birtokot *Ratold* nemzetségnek, a *Lorantffy-Putnok*-ak stb. őseinek kezén találjuk a 13-ik század végeig. Ekkor ment át *Ohat*, mint láttuk, csere útján a *Satywanveze* nemzetség birtokába, mely nemzetségből származtak a

¹⁾ Wenzel : Árpádkori. V. 202. l.

²⁾ 28. fejezet

³⁾ Fejér ; Cod. dipl. III. 2. 409. l.

Bihar vármegyében sokat szerepelt *Borsi*-ak, kiknek nemzetségi nevét őrzi talán a jelenleg Békés vármegyéhez tartozó *Vesze* község.

A főntebbiek szerint tehát talán nem is férhet hozzá kétség, hogy a váradi regestrum s a Pázmány említette *uhodi* vagy *ohati* apátság Debreczen határán, a mai *ohati puszta*n állt. És így e pusztá is egy lap nemzetünk történelméből, melyen a reá irt betűk elhalaványultak régen, de a történelem szellemének illetésére ki fognak domborodni újra.

* * *

Ki alapította ez apátságot? arra feleletet nem találok; de minthogy annak helyét és környékét a 13-ik században a Ratold nemzetség birtokában találjuk: valószínű, hogy ezen nemzetség valamelyik tagja lehetett alapítója s talán még azon korhan, midőn kereszténységben ifju nemzetünk ifjui hévvel hozta áldozatul vagyonát uj hitének, mint föláldozá később érette véré, életét a török ellen vítt százados harcokban.

Mily rendé lehetett ez apátság? az szintén még titok, s bár ne maradna az örökre.

Különben úgy látszik, hogy korán, talán már a tájárjárásban elpusztult. Legalább az idézett 1297-ik évi oklevél már nem említi az apátságot, csak a falut nevezi Hahothmonostorának; sőt mert a monostor védszentjéről, kegyuraságáról, de még csak létezéséről sem tesz említést: valószínű, hogy ekkor már a régi apátsági monostorból csak a pusztá név volt meg a faluban.

A pápai tizedjegyzékek már *Hahothmonostorának* sem nevezik, hanem csak egyszerűen *Hwath*-nak, s plébániát említenek benne.

Azután elhallgatnak történeti emlékeink parochiájáról is s csak mint községet emlegetik, nevezetesen utoljára 1583-ban, midőn azt mondják róla, hogy Sólyom Miklós volt birája.

Most az egykor virágzó hely pusztá. A benne lé-

tezett apátság volt ifjusága, virágzó kora. Annak elenyésztével kezdett vénülni s hanyatlani a sir felé, mint akár az ember.

V.

A szent-miklósi apátság vagy prépostság romjai.

Hol a Fekete-Kőrös a belényesi hegyszorosokból a tenkei völgybe kilép, ott egymással szemben a Kőrös két partján egy-egy halom emelkedik, melyek mindegyike fölött egy-egy érdekes rom van.

Különben a két halom mintha egy egészet képezett volna valaha, s csak a Kőrös puha csöppjeinek sikerült azt évezredek alatt két felé választani: oly közel állanak egymáshoz, annyira közel, hogy a népmonda szerint a két halomtető hajdan hiddal volt összekötve s azon jártak a Kőrös vize fölött a „várból az egyházba, mert a balparti halmon vár volt, a jobbpartin pedig gyönyörűséges egyház.“

Csakugyan a Kőrös jobb partján, a Szent-Miklós falu fölött emelkedő halmon áll ma is romladozva egy magas, négyszögű torony. Bár a vidék s a hely, hol áll, csupa kő, mindemellett e torony termés-tégla épület. Bevakolva nem volt, szögletein vékony fal-szalagok futnak föl, magassága négy emelet, az emeletek közt párkányzatok vagy fries-ek nincsenek, csak a torony legtetejét öleli körül félkör-ives fries. A második emeletről fölfelé egyes, majd kettős félkör-ives, szűk ablakok nyílnak, s a kettős ablakok fülkéi vállköves oszlopok által osztályozvák, mely oszlopokból egy-kettő még meg is van. Kétségkívül *románkori* torony áll előttünk.

Elejével nyugatnak néz, de ezen oldalán ajtó, vagy kapuzat nincs rajta, nem is volt soha. Bejárások a torony csarnokába éjszokról s délről nyílnak, és e két bejárás közt kelet felé volt az ajtó az egyház hajójába. Ezen ajtó s a két bejárás oldalain még állanak a téglából rakott féloszlopok, melyeknek fejei díszesen faragott

terméskövek, de alakjai a kő porhanyósága miatt már nagyon kopottak.

Az egyház hajója kelet felé feküdt s hogy a toronnyal össze volt kapcsolva, mutatják a hajó csúcs-födelének nyomai a torony falán, hol azok egész a negyedik emeletig meglátszanak, és mutatják a hajó törmelékei, melyek a torony tövétől kezdve fekszenek — kelet felé. Fal a hajóból már semmi sincs, hacsak nem a törmelékek alatt, melyek a hajó körületének fölmérését is gátolják. Annyi első tekintetre föltűnik, hogy a hajó a torony magasságával s tömörségével nem állhatott arányban.

Legkülönösebb pedig e toronyban az, hogy a föld színe fölött körülbelül egy ölnyire diszes tagozatu terméskövekből épült, mely köveken a román styl jellege azonnal fölismerhető. Hasonlólag diszitett s tagozott kövek találhatók a hajó törmelékei s alapfalai között is. Mi történhetett itt? természetes fejlődéssel, nyugalmas idők közepett építének-e itten a régi kis egyház helyére nagyobbat, melyhez a réginek köveit is fölhasználták? vagy pedig e félreeső, csendes vidéken is pusztított a vihar, melyet tatárjárásnak nevezünk? ki mondja meg? Ha e kövek szólni tudnának! és bizonynyal megszólalnának az emberi szellem egy újabb vívmányának: a régészetnek illetésére, mint hajdam Egyiptom szobra.

E torony közhiedelem szerint török mecset volt. Vidékének lakosai beszélnek, hogy még nem is épen régen három török (?) járt e toronynál, sőt hogy a vidéken maradtak volna vissza többen az egykor ott lakott törökökből. Van-e valami alapja e mondának? arra nézve némi fölvilágosítást lehetne talán nyerni a vidék lakosainak neveiből, vagy az egyházi régibb anyakönyvekből, — ha ilyenek lennének. Annyi bizonyos, hogy a torony, mint kövei mutatják, régibb a törökök magyarhoni uralmánál, sőt Európába jövetelénél is. És csakugyan a pálosok iratai között azt találtam e toronyról följegyezve,

hogy az szent Miklós hitvalló „nagyszerű“ egyházának volt tornya.¹⁾

Eszerint ha volt is török mecset, ami nem lehetetlen, előbb keresztény egyház volt. Ennél azonban több tudósítás nincs az említett iratok közt, pedig ha valahol, ott kellene lenniök, mert a pálosok, mint alább meglátjuk, nagyon közelről ismerhették e tornyot.

De hogyan került ily nagyszerű egyház oly csekély faluba, mint Szent-Miklós? mely jelenleg alig számlál többet 300 léleknél, s a 16-ik században sem lehetett valami népes hely, mert az 1552-iki birtok összeírásban is csak 11 portával fordul elő. Jobb napjait, úgy látszik, még régebben, az Árpádok alatt élhette. Erre mutat azon körülmény, hogy a 14-ik század elején Szent-Miklós, — mely ma egészen görög keleti vallásu román falu, — magyar község s római kath. plébánia volt,²⁾ és mint ilyen pápai tized fejében fizetett 22 garast.³⁾ Ezen összeg napjainkban csekélység ugyan, de az említett korban sok pénz volt, amint csakugyan a váradi püspökség összes plebániái közül ennél többet csak 16 plebánia fizetett, maga a gyulai is kevesebbet. És Szent-Miklós ezen gyanítható jobbléte közel esik nagyszerű egyházának keletkezéséhez a 13-ik században, csak hogy egyházát nem jobblétének, hanem valamely földesurának köszönhette, kinek ott, a különben is gyönyörű tájképet mutató s eléggé tágas magaslaton talán kastélya állt, vagy a kité helyhez nagyon édes vagy nagyon szomorú családi em-

¹⁾ „In districtu Belényes . . . (situs est) pagus Szent-Miklós et de super statim Ecclesia magnifica sub patrocinio S. Nicolai Confessoris.“ Országos levéltár kincst. osztálya: Acta Paulinorum Convent. de Kápolna. Zomlin Fasc. 2. Supplementum.

²⁾ Ez nem azt jelenti, mintha egész községek, vagy vidékek kivesztek volna magyar nemzetiségökből s ős vallásukból, hanem hogy 1474-, 1598- s 1660-ban a törökök, 1693-ban a tatárok, s különösen a múlt század legelején a rácok (ma szerbeknek hívják) által kiölt vagy elüldözött magyarok helyébe román nemzetiségű lakosok telepedtek meg. V. ö. Lampe: Historia ecclesiae reform. 636. l.

³⁾ Theiner: Monumenta Hung. I. 557 l.

lékek köthettek s ki talán ez emlékek megörökítésére emelteté a valóban emlékszerű egyházat. De ki lehetett e földesur ?

Szent-Miklós jelenleg a váradi gör. kath. püspökség birtoka, de ennek részére csak a mult század hetvenes éveiben szakítottatott ki a szintén váradi római kath. püspökség birtokából. Az 1552-iki birtokösszeírás is ugy említi Szent-Miklóst, mint a váradi püspök birtokát. S ha kimutatható volna, hogy a váradi püspök már a 13-ik század közepén bírta Szent-Miklóst, akkor alig lehetne egyebet mondani a szent-miklósi ős egyház keletkezéséről, mint hogy azt valamelyik váradi püspök építteté. A körülmények azonban egészen más birtokosra mutatnak.

Széplak Szent-Miklóssal tőszomszédos, csak egy futamodásnyira van tőle. E Széplak hajdan *központja* volt egy terjedelmes uradalomnak, melyet az 1333-ban elhalt *István, Tamásnak fia*, hagyományozott a váradi püspöknek és káptalannak.¹⁾ Ezen uradalomnak nyugati, a Körös bal partján fele része, nevezetesen 11 község jutott a káptalannak;²⁾ a keleti, a jobb parti rész pedig magát val Széplakkal együtt a püspöknek. A káptalannak jutott községek nevei ismeretesek, de a püspöknek jutottaké nem; azonban, hogy a Széplakkal *tőszomszédos* s avval együtt a Körös jobb partján fekvő Szent-Miklós a püspöknek jutott községek egyike vala, mint a széplaki uradalom kiegészítő része: az több, mint valószínű, már csak azért is, mert alig tehető fel, hogy az uradalom főhelye, Széplak, annak legszélén feküdt volna. Minthogy pedig a váradi püspök, mint láttuk, 1333. év körül jutott csak e birtokhoz, a kérdéses torony egyházával együtt pedig már 13-ik században is állt: ennél fogva azon egyház építőjét nem a váradi püspökök között, hanem még

¹⁾ Batthányi: *Leges eccles.* I. 245. l.

²⁾ I. h. 233. l.

a birtok-adományozó Istvánnak, Tamás fiának nemzetségében kell keresnünk.

Hogy pedig melyik volt e nemzetség? azzal is tisztában lehetnénk, ha föllehetne tennünk, hogy az idézett 1333. évszámban tollhiba van. Ugyanis épen a 13-ik század végén s a 14-ik század elején szerepeltek hazánkban a Borsa nemzetségbeli *Tamásnak fiai*, az ugynevezett „pártütők“, kik közül egyik főpohárnok, másik erdélyi vajda, harmadik nádor volt stb., kik csak magában Bihar vármegyében birták Gáborján-Monostort, Adorján, Kereszeg, Sólyomkő várakat stb. s mely Tamás-fiak egyike, a főpohárnok csakugyan *István* vala.*) Hanem ez 1294. évben már halottnak mondatik; ¹⁾ tehát csak akkor, ha föltehetnők, hogy egyik vagy másik idézett helyen tollhiba van, csak akkor lehetne a váradi egyháznak hagyományozott széplaki uradalom egykori birtokosa, István egy személy a Tamás-fiak Istvánával. Különben feltűnő, hogy már Tamás fia vagy fiairól hallgatnak a kérdéses korban történeti emlékeink, noha azon családnak, melynek egyik tagja 22 falut volt képes elajándékozni, mindenestre nevezetesnek kellett lennie.

* * *

Emlitém, hogy átellenében azon magaslatnak, melyen a szent-miklósi torony áll, van egy másik halom s azon szintén romok. Ezeket „vár“ romjainak nevezi a nép s a mellette elterülő erdők „barátok erdejének.“

Itt tehát várnak is, monostornak is lehetnénk nyomában, vagy talán csak az utóbbinak, mert tudvalevőleg hajdani monostoraink várszerűleg valának megerősítve, s ez okból várnak nevezé azokat a nép, amint nevezi ma is, például a jászóit, noha már erődítményei rég nincsenek.

És csakugyan a szent-miklósi torony átellenében

*) Az idézeteket elhagyám, mert szándékozom legközelebb e nevezetes bihari családról egy külön kis ismertetést közre bocsátani.

¹⁾ Wenzel; Árpádkori. X. 153. l.

monostor állt egykor, a derék s hazánkban annyira népszerű *pálosok monostora*.

Pázmány Péter,¹⁾ Keresztury²⁾ említik is, hogy a váradi egyházmegyében, Sólyomkő vára mellett a Buzgó-hegy alatt a pálosoknak monostoruk volt *szent Miklós* tiszteletére. Minthogy pedig Sólyomkő vára köztudomásulag a Sebes-Körös mentén, Élesden fölül állt, ennél fogva a pálosok kérdéses monostorát magam is oda képzelém. Azonban a pálosoknak fönnidézett iratai más nyomra, s pedig helyesre vezettek. Ez iratok ugyanis világosan kimondják, hogy Bihar vármegyében hajdan két Sólyomkő vára volt: egyik Telegd vagy Élesd vidékén, a másik pedig — *a belényesi kerületben*, közel Szent-Miklós faluhoz.³⁾

S valóban Szent-Miklós falu, mint láttuk, áll ma is a megjelölt vidéken, és Szent-Miklóstól egy kis félóránnyira ott vannak egy sziklán épült vár romjai, mely ma is *sólyomi várnak* neveztetik Sólyom falutól, melynek határán áll. Csak a „Buzgó“ hegyet nem találtam sehol, mert a Szent-Miklós fölött emelkedő hegy a körülötte lakó román nép nyelvén ma „Bogsza“ nevet visel; de talán e név is csak elferdítése a magyar „Buzgó“-nak. Hanem meg van ott, mi Telegd vagy Élesd vidékén nincsen, t. i. Szent-Miklós falu s fölötte az egykor valóban nagyszerű egyház tornya, és ennél fogva semmi kétség benne, hogy a kérdéses halomtetőn a pálosok *szent-miklósi klastromának* romjai állanak; ezt igazolják a falunak s a monostor egykori védszentjének egymással oly szépen megegyező nevei is.

Ki alapította s mikor e monostort? e kérdések

¹⁾ Péterffy: S. Concilia II. 284. l.

²⁾ Descriptio Epp. et Capit. Varad. I. 283 l.

³⁾ „S Nicolai monasterium de sub Buzgó prope Sólyomkő castrum. Castrum Sólyomkő in Comitatu Bihar olim duplex habebatur: unum prope oppidum Telegd, quod fuit dirutum post disturbia Rakoczyana, aliud in districtu Belényes, ubi actu pagus Szent-Miklós et desuper statim Ecclesia magnifica“ stb. mint föntebb.

utóbbikára Keresztury i. h. azt feleli, hogy az 1361-ben alapított, s e felelettel megjelölné magát az alapítót is, t. i. *Demeter* váradi püspököt, mert a tér, melyen a monostor állt, akár Sólyom, akár Szent-Miklóshoz tartozott is az, — 1361-ben már a váradi püspökség birtoka lévén, más a váradi püspökön kívül alig építhetett ott monostort. Csak az a baj, hogy Keresztury állításának urát nem adja, mert Pázmány, kit idéz, az alapítás korát nem említi. Különben is az idézett év, mely fölteszem, hogy nem légből kapott, csakis a pálosoknak oda telepítését jelölheti, mert maga a monostor már azelőtt jóval, legalább is egy századdal épülhetett. Ezt bizonyítják annak — kövei.

E kövek, az őszikornak ezen reánk maradt betűi, ma már nincsenek ott a helyszínén. Amik még ott vannak, azok faragatlan, *néma* kövek; a faragottakat elhordták csendesen a vidékiek, s Kocsuban, Urszádon s a többi szomszédos román falvakban fölhasználták. Valaki mégis néhány darabot beküldött belőlök Váradra, s ezekből 3 darab meg van ma is a vármegye házában. Gazdag tagozatu, gyönyörű példányok ezek, mint a régi codexek kezdőbetűi! Mind a három darab s különösen az egyik, mely növénydiszszel ékesített oszlopfő volt, — azt mutatja, hogy *köríves-stylü, emlékszerű egyház tagjai valának.*

Ilyen épületet nem hagytak reánk az ugynevezett kolduló szerzetek, a pálosok sem, minthogy ezek csak akkor keletkeztek, midőn a román-stylü építmények kora már letűnőben volt, s keletkezésök századában emlékszerű, költséges épületekre anyagi tehetségök sem igen lehetett. Ennélfogva legalább is valószínű, hogy e monostorban hazánk legrégebb három szerzete valamelyikének: a benzések, cisterciák vagy premonstreieknek lehetett apátsága vagy illetve prépostsága.

Ennek véget vetvén a tatárjárás, helyébe jöhettek a XIV-ik században a pálosok, kik talán a hitujításig vagy a törökök betöréseig lehettek ott.

A pálosokra, ha ugyan van valami alapja a nép-

mondának, következtek a törökök, s ezek uralma megszüntével jött a végpusztulás, a gyász.

És azóta, és most szomorúság van ott, nagyobb mint a temetőkön, mert a temetőkön dereng legalább a föltámadás reménye, de hogy e vidéken — e vallásából, nemzetiségéből kivetköztetett vidéken zengjen még valaha az ős magyar ének:

„Hol vagy István király?
Téged magyar kíván. . .“

lehetne-e még abban csak remélni is??

